

DOĞU-BATI REKABETİ VE OKSİDANTALİZMİN YÜKSELİŞİ

Mehmet AYDIN*

Doğu, burada İslâm ile birlikte dikkat çektiği bir dönemle sınırlı olarak kullanılmakta ve İslâm medeniyeti ile birlikte ciddi bir önemi haiz bulunmaktadır. Aynı şekilde Batı da, Batı medeniyetinin kökenlerini oluşturan Yunan kültürü, Roma kültürü ve Hıristiyanlıkla bir anlam bütünlüğü içinde kullanılmış bulunmaktadır. Yoksa ne Doğu İslâm ile sınırlanabilir, ne de Batı sadece Hıristiyanlığın içine sığdırılabilir. Bunun için Doğu-Batı rekabetine yukarıdaki çizdiğimiz sınırlar içinde yaklaşmaya çalışacak ve konuyu bu açıdan tahlil etmeye teşebbüs edeceğiz.

Milâdî yedinci yüzyılın başlarında doğan İslâmiyet, kısa bir süre sonra güçlenerek Medine'de kurduğu devletin gücü, dönemin iki önemli medeniyet gücünü tehdit edecek hale gelmiştir. Bunlardan birisi, İran Sasanî medeniyeti, diğeri ise Doğu-Roma Bizans medeniyetiydi. İslâm'ın devlet ve askerî gücü, yedinci yüzyılın ortalarına gelmeden hem Sasanî, hem de Bizans devletinin doğudaki topraklarını işgal etmiş ve her iki medeniyetin de karşısında güçlü bir mukavemet olarak görünmüştür.

Dört halife dönemini takip eden dönemde ise Emevîler, Şam'da çok güçlü bir devlet yapısı tesis ederek Bizans'ın karşısında hatırı sayılır bir gücü İslâm adına devam ettirmişlerdir. Sekizinci asrın ortalarına kadar bu güç Kuzey Afrika'dan İstanbul'un surlarına kadar varlığını daima hissettirmiştir. Sekizinci yüzyılın ortalarında Bağdat'ta Abbasîler egemenliği ele geçirmişler, Emevîleri yok ederek bütün Arap dünyasında dönemin en güçlü devletini kurmuşlardır. Abbasî devletin sadece askerî değil, ekonomik ve bilimsel yükselişi, o dönemin eşsiz bir iktidarının yegâne övünç kaynağı olmuştur. Hem de bu dönem, İslâm medeniyetinin zirveye ulaştığı bir dönemdi. Abbasîler, tam beş yüz yıl İslâm'ın medeniyet sancığını yükseltmişlerdir. Bu dönemdeki Beytü'l-Hikme'nin faaliyetleri olmasaydı, Batı'da Rönesans gerçekleşmezdi.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Abbasî imparatorluğu, Bağdat'tan bütün dünyaya ışık saçarken Batı, Engiziyon mahkemeleriyle düşünceyi, fikri baskı altında tutuyordu. Papa III. Leon tarafından 800 yılının Noel'inde, Batı imparatoru Charlemagn'a taç giydirilmesiyle birlikte maddî ve manevî iki iktidarın bulunduğu Hıristiyan düzeni, aynı Tanrısal otoriteye bağlanmıştı.¹ Bu bir nevi Sezaro-Papizm olayı idi. Yani, Katolik hiyerarşisinin mutlak, iktidar ile gizli ittifakı idi.² Böylece Batı'da Hıristiyan skolâstik zihniyetin temelleri de atılmış oluyordu. Diğer yandan Hıristiyan ortaçağı da böylece başlamış oluyordu. Artık XII. ve XIII. yüzyıllara gelindiği zaman kiliseler, hudutlarını bile bilmediği mükemmel üniversiteleri yönetiyordu. Bologne'a Paris'e, Cologne'a Oxford'a sadece en iyi hocalarda ders görmek için gidiliyordu.³ Latince, ilim ve din dili haline gelmişti. Bu devirde Hıristiyanlık katedrallerle, kiliselerle, yeni manastırlarla çevrilmişti. XIII. asırda Dominicain ve Fransiskan tarikatları doğmuştu. Batı, bu dönemde serapa Hıristiyan olan medeniyetini kurmakla övünüyordu; ancak bu medeniyette, düşünce hürriyeti yoktu. Her şey Kitab-ı Mukaddes merkezli ele alınıyordu. Böyle düşünmeyenlere karşı Engiziyon mahkemeleri kurulmuştu.⁴ Zahirin parlak bir şekilde görülen skolâstik ilahiyat, akılla-iman arasındaki ahengi hiçbir zaman kuramamıştı. Kilise adamları, hiç kimsenin işine yaramayan nazariyelerle meşgul oluyorlardı. İşte bu dönemde Batı, tam bir taassubî ve skolâstik anlayış içinde gittikçe tükenen bir zihniyete teslim olmuştu.

Batı, bu dönemde tükenen bir zihniyet yapısı içindeyken, doğuda Abbasîler ve daha sonra batıda Endülüs Emevîleri medreselerdeki hür düşünce atmosferinde Yunan felsefesini ve Yunan filozoflarını inceliyorlar, kum saatini icat ediyorlar, dünyanın ve kâinatın bilgisinde derinleşmeye çalışıyorlardı. Ancak daha sonraki dönemlerde Doğu İslâm medeniyeti, aynı hızı ilim ve fikir dünyasında gösteremedi. İslâm dünyası, Abbasîler ve Büyük Selçuklulardan sonra eskiyi tekrar etme gibi kötü bir geleneğin sahibi olmaya başlamışlar ve her şey ondan sonra daha da kötüye gitmiştir.

Batı'yı bu skolâstik zihniyetten kurtaran Rönesans olmuştur. XV. yüzyıla gelindiğinde artık Batı'da dinî heyecan, yerini bıkkınlığa ve fikrî tatminsizliğe bırakmıştı. İnsanlar, yeni şeyler arıyorlardı. Skolâstiğin kör bataklığından kurtulmak istiyorlardı. İşte tam bu sırada devlet adamı Cosme Medicis, Marsilio Ficino'ya, *Carpus Hermeticum* diye adlandırılan bir 'manuscript'i Latinceye tercüme etmesi için vermişti. Marsilio Ficino da bu metni çok çabuk şekilde tercüme etmişti. Yunancadan Latinceye yapılan bu çeviri metin, önce İtalya'da ve sonra da bütün Avrupa'da "en eski bir vahiy" olarak kabul görmüş ve çok geniş bir yankı uyandırmıştı. Bu ilgi, Rönesans insanının sadece Hz. Musa ve Kabala'ya değil,

¹ Albert M. Bernard, "Katolik Mezhebi", Çev. Mehmet Aydın, *Din Fenomeni*, Konya 2000, s. 141.

² a.g.e., s. 139.

³ a.g.e., s. 142.

⁴ a.g.e., s. 142.

aynı zamanda Platon'a ve her şeyden önce Mısır ve İran dinlerinin esrarına nüfuz edebilen çok önemli "bir eski vahye" duyduğu özlemi gösteriyordu.⁵

İtalya'da Rönesans'a konu olan "Carpus Hermeticum" un tarihi ne olursa olsun, onun müteakip üç asırda meydana gelmesi gereken olan bir olayı, öne aldığını söyleyebiliriz. Gerçekten de Hz. Musa'dan önce mevcut olan bir vahyin araştırılması olayı, önceden belirlenmiş, daha sonra Batı Hıristiyanlığını sarsacak bir dizi krize eşlik etmiş ve nihayet yerini XIX. yüzyılın pozitivist ve tabiatçı ideolojilerine bırakmıştır.⁶ Marsilio Ficino'nun, Giordano Bruno'nun, Pic de la Mirandole'un ve Campenella'nın Hermetik ilme tahsis ettikleri dikkat ve çabalar, doğrudan doğruya muhtelif tabiatçı felsefelerin gelişmesini sağlamış, matematik ve fizik gibi ilimlerin zaferini doğurmuştur.⁷

Artık Batı, XVIII ve XIX. yüzyılda XIII. yüzyıldaki skolâstik kilise düşüncesinin tam aksine, pozitivist ve materyalist bir düşünce ortamına girmiş, tabiat ilimlerindeki gelişme, Batı'da teknolojik gelişmeye neden olarak, Batı medeniyetinin kökenlerini oluşturduğu söylenen Hıristiyanlığı dışarıda bırakarak, yepyeni bir düşünce ve zihniyet ortamına ulaşmıştır. Bu ortamda sadece Hıristiyanlığın değil; hiçbir dinin değeri ve esası yoktur. İnsanın maddeden başka bir şey olmadığını ileri süren tabii ilimlerin dediklerinin dışında, gerçek doğru da yoktur. İşte maalesef Batı'yı bugünkü teknolojik seviyeye ulaştıran, ne var ki insanın mutluluğunu hiç düşünmeyen bir medeniyete götüren, bu düşünce yapısı olmuştur.

Batı, maddeci ve pozitivist alanda hızla ilerlerken Doğu İslâm dünyası, askerî ve ekonomik alanda üstün bir başarı göstermesine rağmen bilimsel yönden eskiyi tekrarlamaktan başka bir şey yapmamıştır. Artık İslâm dünyasında Nizamü'l-Mülk medreselerinin yerini tutacak medreseler pek yoktur. Anadolu Selçuklular dönemi ve daha sonra Osmanlı dönemi siyasal ve askerî gücün ege men olduğu dönemler olmakla beraber, yaratıcı bilimsel düşünce yerine, daha çok şerhlerin, tekrarların yapıldığı taklitçi dönemlerin devam ettiği dönemler olarak dikkat çekmektedir. Aslında bu durum, XI. yüzyıldan beri İslâm dünyasına musallat olmuş bir durumdur. Bunun müsebbibi hiçbir zaman İslâm değildir. Bunun asıl müsebbibi, İslâm aydınlarının zihinsel kifayetsizliğidir. İslâm dünyasında "tehafütü'l-felsefe (felsefeye reddiye)"yi tercih eden zihniyet yapısı, maalesef durağan bir zihniyet yapısını ortaya koymuştur. Hâlbuki daha önceki dönemlerde medresede serapa "hür düşünce" hâkim olmuştur. Ebu Hanife'ye muhalefet edebilen öğrencilerinin bulunduğu bir üniversite bugün bile hâlâ yok. İşte İslâm dünyasının içindeki vahametinin asıl sebebi, söz konusu "hür düşüncenin" olmayışıdır. Hâlâ İlahiyat Fakültelerinde bu çizgiyi yakalayabilmiş değiliz. Taassupla karışık bir cehaletin desteklediği bu baskı, İslâm'ın engin fikir toleransının gösterilmesine

⁵ Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, Çev: Mehmet Aydın, Konya, 2004, s. 48.

⁶ a.g.e., s. 49.

⁷ a.g.e., s. 49.

şiddetle engel olmaktadır. “Ümmetimin ihtilâfı rahmettir” diyen peygamberimizin sözleri, Müslüman taassubu ve şekilciliği içinde sönüp gitmektedir.

Maddeci pozitivist dünya görüşünün örgütlediği Batı medeniyetinde, Hıristiyan hayat tarzının yaşayan unsurları artık yoktur.⁸ Hatta denilebilir ki XVIII. yüzyıldan itibaren Batı, sömürgeciliği ve misyonerliğinden dolayı birçok ülkede dışlanmıştır. Buna Japonya en güzel örnektir. XVII. yüzyılın ilk yıllarında Hıristiyanlık, Japonya’dan kovulmuştur.⁹ Aynı olay XVII. asrın sonu ve XVIII. yüzyılın başında Çin’de tekerrür etmiştir.¹⁰ Bu kovulmaların başlıca sebebi, Batının içine düştüğü otoriter ve mağrur tavrıdır.¹¹

XVII. yüzyıldan sonra modern batı yayılcılığının itici gücü, dinî olmaktan çok, Batı teknolojisi ve sanayisi olmuştur. Son iki yüz elli yıl boyunca, bütün dünya Batı medeniyeti tarafından ele geçirilmiştir. Bugün hâlâ bütün dünya, Batı medeniyetinin cazibesi altında değil midir? Ancak burada dikkat edilmesi gereken konu bu medeniyette Hıristiyanlığın giderek kesin olarak ekarte edilmiş olmasıdır.¹² Fakat ne olursa olsun XVII. asrın sonundan beri Batılı olmayan milletler, Batı’daki gelişmelere sahip olmak için dikkate değer çaba sarf etmişlerdir.¹³ Bu tekniği Toynbee şöyle tahlil ederek Batıyı değerlendirmektedir: “Bugün Batı fanatizmi ile uyum içinde olan yeni silahı biliyoruz. Bu yeni silah, iki yüz elli yıl boyunca, Batı toplumunun kendini din yerine verdiği ve yoğurduğu modern teknolojidir.”¹⁴

Batı, XIX. yüzyıla kadar bu teknolojinin gücü ile dinî, ekonomik ve teknolojik olarak sömürge faaliyetlerini, bazen örtülü ve çoğu zaman da açık olarak sürdürmüştür. XIII. yüzyılda büyük misyoner Raymond Lull’un (1235-1316) üniversitelerde açmış olduğu ‘Arapça bölümleri’ o dönemde, Müslüman dünyasını Hıristiyanlaştırma amacına hizmet ediyordu.¹⁵ XVII-XIX yüzyıllarda bu bölümler oryantlizmin merkezleri haline geldi. Batı, bu merkezlerde sömürge plân ve projeleri yaptığı İslâm dünyasını, her yönden incelemeye tabi tuttu. Oryantalist merkezlerde önce İslâmiyet’in temel kaynakları ele alındı. Bu alanda fanatik bir zihniyet yapısı ile İslâmiyet eleştirildi ve Müslümanların en kutsal değerleri, Hıristiyanlık karşısında aşağılanma yoluna gidildi. Bu arada, daha sonraki dönemlerde oryantlizm çok yararlı hizmetler de yaptı. Hadis konkordansı, Kur’an konkordansı ve değerli birçok yazma kaynağı yayın hayatına çıkararak hem kendilerine, hem de Müslümanlara büyük hizmetlerde bulundular. Fakat oryantlizm, daima acımasız ve tarafgir tavrıyla İslâm dünyasını rencide etti.

⁸ Arnold J. Toynbee, *Hıristiyanlık ve Dünya Dinleri*, Çev: Mehmet Aydın, Konya 2005, s. 42.

⁹ a.g.e., s. 44.

¹⁰ a.g.e., s. 44.

¹¹ a.g.e., s. 44.

¹² a.g.e., s. 47.

¹³ a.g.e., s. 47.

¹⁴ a.g.e., s. 73.

¹⁵ Mehmet Aydın, *Türkiye’ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, İst. 2004, s. 100 vd.

Batının bu acımasız sömürü ve saldırı tavrına karşı, XIX. yüzyılın sonuna doğru İslâm dünyasında başkaldırı hareketleri tabii olarak, kendini göstermeye başladı. Bu başkaldırı, İslâm dünyasının içinde bulunduğu askerî za'fiyetten dolayı belki silahlı olamadı; ancak edebî alanda ciddi olarak kendini gösterdi. İşte İslâm dünyasında "Hıristiyanlığa karşı yazılan reddiyeleri" bu çerçevede bir isyan ve başkaldırı hareketi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu dönemde Batı'yı Hıristiyanlıkla özdeşleştirmek de yanlış olabilir. Ancak İslâm dünyası, Batı'yı Hıristiyanlıkla özdeşleşmiş olarak değerlendirmek zorundaydı. Çünkü Batılı, formel de olsa, Hıristiyan'dı. İşte kökeni miladi tarihin IX. yüzyılına kadar çıkan reddiyelerin XIX. yüzyılda birden bire çoğalması, İslâm dünyasının, Batı'dan almaya çalıştığı bir oryantalizm intikamıydı.

Aslında Batı, XIX. yüzyılda sadece İslâm dünyası için değil; diğer milletler için de eski değerini kaybetmişti; çünkü o güne kadar Batı'nın ortaya koyduğu birçok değer, Batılı olmayanlar tarafından tahlil ve mukayese edilerek yargılanmaya başlanmıştı. Artık bu dönemde Batı, yegâne tarih yapan bir ülke değildi. O güne kadar pasifliği tercih eden bir çok ülke insanı, artık uyanmış ve kendi değerlerinin kıymetini bilmıştır.¹⁶ Ancak yine de Batı, teknolojiye dayanan medeniyet yolunda hızla ilerlemiş ve bugün dünyaya yön veren bir duruma gelmişti. Tabii ki burada önemli olan sadece O'nun teknolojik üstünlüğü değildir. Batı medeniyeti bugün birçok kurumuyla dünyayı tehdit etmeye devam etmektedir. Artık yılbaşı gece törenleri sadece Paris'te kutlanmıyor. Son otuz yıl içinde bütün dünyanın dev metropollerinde yılbaşı gece törenleri havai fişeklerle, çılğınca kutlanmaya başlandı. Bana göre bu, Batı'nın her şeyi ile egemenliğini ilân ettiğini göstermektedir.

Böylece Batı, insanlığın hizmetine sunduğu dev makine gücü, iletişim ağı, sağlık alanında kaydedilen ilerlemelerle, dünyayı her geçen gün kendine bağlar; kültürünü, adetini ve geliştirdiği hayat tarzını da dağıtarak kendi insanı tipinde insanların sayısını çoğaltmaktadır. İşte Batı'nın bu egemenliği ve gururu, İslâm dünyası dâhil, bütün farklı dünyaları düşündürmektedir. Bugün Japonya'da bile görülen her şey Batılıdır. Caddeler, dev binalar, ulaşım araçları, metrolar, insanların giyimleri... Batılılaşmayan sadece çekik gözler ve fizikî yapılarıdır. Çin de öyle... Hatta denilebilir ki ne Japonya, ne de Çin için Batılılaşma o kadar da problem getirmiyor. Ancak İslâm dünyası farklı...

İşte bu noktada "oksidantalizm" konusu gündeme geliyor. Oksidantalizm kelimesi, bir yandan ne kadar Batılılaşacağınızı gündeme getirirken, diğer yandan Batı'yı yakından tanıyarak, onu eleştirerek, daha doğrusu onu içten tahrip edecek bulguları elde ederek ona karşı mukavemeti hatırlatıyor. Bugüne kadar İslâm dünyasında, Batı karşısında sergilenen tablo Batı'nın teknolojisini alıp, kültürünü ret şeklinde olmuştu; ancak yine de Batı adet ve geleneklerinin önüne geçilememiştir. Batı'nın teknolojik üstünlüğü, ekonomik hâkimiyeti, İslâm dünyasını çep-

¹⁶ Mircea Eliade, *Dinin Anlamı*, s. 14.

çevre kuşatmış vaziyettedir. İslâm dünyasının kullandığı teknoloji Batı ürünü olduğu için, tüm yedek parçalar, Batı'ya bağlı olarak temin edilebilmektedir. Silah sanayi, Avrupa ve Amerika'ya bağımlı olarak kurulmaktadır. Bunun için herhangi bir durumda, derhal mühimmat ambargosu gündeme gelmektedir.

Oksidantalizmi, kendi medeniyetimizi ayağa kaldırmadan, yani kendimiz olmadan ortaya koyamayacağımızı ileri sürenler de kısmen aldanmaktadırlar. Kendi medeniyetimizi kurabilseydik, zaten oksidantalizm diye bir kaygımız olmazdı. Bizim değerlerimiz bize yeterdi. Bizim Batı'ya ihtiyacımız yoktur sözleri, sadece duygusal bir tatmin kazandırır. Bugün İslâm dünyası, hangi teknolojiyi ortaya koyabildi? Hangi bilimsel teoriyi geliştirerek Batı'yı kapısına getirebildi? Diğer yandan Batı hem demokrasi, hem de insan haklarının korunması açısından İslâm ülkelerinden çok ileride bulunmaktadır. Prof. Dr. Hasan Hanefi, "Batı'yı bilginin kaynağı olarak kabul etmekten vazgeçip, bilginin nesnesi yapmamız gerekir" diyor. Hanefi'ye burada katılmak mümkün değildir. Biz Batı'nın içinde bulunduğu durumu inceleyebiliriz. Onu bilginin de konusu yapabiliriz. Fakat bu, bizi kurtarmaz. Çünkü Batı, sadece bir bilgi birikimi değil. O, bir metottur. O, bir bilimsel zihniyettir. Batı, aynı zamanda bir iradedir.

Sonuç olarak oksidantalizm (Batıcılık ya da Batıbilimi), bizi bugün çepeçevre kuşatmış vaziyettedir. İslâm dünyasının intikam hırsıyla oksidantalizmi oryantlizminin karşısına koymak suretiyle Batı'yı tanımak, eleştirmek ve onu tahrip etmek gibi bir hayale kapılarak kendini boşa oyalamaması gerekir. Bugün Batı, bir gerçektir. Bilimsel birikimdir. Bilimi, her geçen gün daha ileriye götürme çabası içindedir. Ancak Batı ruhsal ve etik olarak bir de çöküş içerisindedir. Batı, bencildir, pragmatisttir. Kendi menfaati için, her şeyi göze alabilir. Batı terminolojisinde fedakârlık yoktur. Batı'da haz vardır. Günü birlik zevk ü safa vardır. Fakat bütün bunlara rağmen Batı'nın ürettiği teknolojiden, yani bereket boynuzundan uzak kalmak mümkün değildir; çünkü ondan uzak kalmak, hayatı, yaşamayı zorlaştırmak ve hatta hayatı yaşanmaz hale getirmek demektir. O halde bize en uygun "oksidantalizm", yine de Batı teknolojisiyle iyi geçinmek, Batı'nın başından atmak isteyip de atamadığı yaşam tarzından uzak durmaktır. Batı teknik ve teknolojisine sahip olarak, Batı hayat tarzının istenmeyen biçimlerine sırt çevirmekle çağdaş dünya içinde kendimize en uygun yeri bulacağımıza inanıyoruz.